

4. Hills G.A., Holowacz J. In appreciation of the contribution of two Soviet Soil scientists// Forest Chron – 1966. – Vol 42. №1. – P. 90-93.
5. Пенев Г. Петр Степанович Погребняк: К 70-летию// Горскостопанска наука. – 1970. – №5. – С. 75-76. – (Болт.).
6. Pfalz W. Akademimilglied Prof. Dr. Peter Stepanowicz Pogrebniak. – 70 Jahre// Aychiv fur Forstwesen. – 1971. – Bd.20. – H.1. – S. 107-109.
7. Stojko S.M. Tvurci odkaz sovetskogo vedze akademica P.S.Pogrebniaka// Lesnictvi – 1978, №24 (51). – С. 1-5.87-89 (чесь).
8. Погребняк П.С. Основы лесной типологии. – К.: 1944., – 307 ст. Изд. 2-е. Киев: 1955. – 455 с.
9. Погребняк П.С. Общее лесоводство. – М.: 1963. – 398 с.
10. Галич М.О., Полога Л.М., Постригань С.А., Стойко С.М., Шило Н.І. Російсько-український словник термінів лісівництва. – К.: Наук. думка, 1986. – 155 с.

О.Г. Бабіч; доц. В.Є. Свириденко, к.с.-г.н. – НАУ, м. Київ

СТОРИНКИ БІОГРАФІЇ АКАДЕМІКА П.С. ПОГРЕБНЯКА (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ ЙОГО НАРОДЖЕННЯ)

До 100-річчя від дня народження видатного вченого-лісівника, доктора сільськогосподарських наук, академіка АН Української РСР – **Петра Степановича Погребняка** нами підготовлено ряд публікацій, які характеризують його діяльність у галузі лісознавства та лісівництва. Цілком охопити широкомасштабні інтереси і досягнення академіка у невеликих за обсягом публікаціях вдалося тільки схематично. Тому ми вважаємо за доцільне більш детально висвітлити період його роботи на посаді завідувача кафедри загального лісівництва та директора Інституту лісівництва (згодом – Інституту лісу) АН України.

Після звільнення м. Києва від окупантів та відновлення роботи Київського лісгосподарського інституту в 1944 р. П.С. Погребняк очолив кафедру загального лісівництва і керував її роботою до 1949 р. У ці ж роки Петро Степанович реалізує свою ідею про створення наукової установи у системі Академії Наук України, яка б усебічно вивчала природу лісів та господарювання у них. Так, завдяки зусиллям академіка П.С. Погребняка був створений у 1946 р. Інститут лісівництва, який став називатися Інститутом Лісу АН УРСР. Протягом 10 років Петро Степанович був його директором.

За 10 років існування Інституту було виконано багато теоретичних досліджень з питань лісознавства, лісівництва, лісового ґрунтознавства, лісової екології, фізіології рослин, теоретично обґрунтовано ряд практичних питань лісокультурної справи, вирішено ряд тогочасних проблем ведення лісового господарства. П.С. Погребняк у дискусіях стосовно назви і змісту досліджень відстоював точку зору, що створений інститут повинен бути не інститутом лісознавства, а інститутом лісівництва, тобто, він повинен займатися дослідженням питань ведення лісового господарства.

Наукові дослідження колективу цього закладу були узагальнені у широко відомих збірниках наукових праць, яких опубліковано 7 томів, нині більшість опублікованих у збірниках матеріалів вважають класичними, адже виконувалися вони на серйозній методичній основі, багато досліджень проведено на стаціонарних об'єктах у лісі, а також у лабораторних умовах шляхом вегетаційних дослідів.

Серед таких публікацій слід назвати статті П.С. Погребняка "Дослідження ґрунтів і кореневих систем у дібровах", "Результати вегетаційних дослідів з мінерального живлення деревних порід", "Дослідження ґрунтів і кореневих систем у лісах Полісся Української РСР". Три статті Петро Степанович опублікував за результатами досліджень, що були проведені разом з аспірантом М.П. Мельником, який загинув у роки Великої Вітчизняної війни. Це – "Кореневі системи деревних порід у дібровах", "Вплив зріджування лісостанів на коріння й ґрунти у дібровах", "Вплив природних фільтрів з лісової підстилки на вивітрювання природних мінералів". Ці роботи не втратили цінності і у наші дні, адже при поглибленому вивченні природи лісу і нині дослідники користуються методиками вивчення кореневих систем, що вдосконалені Петром Степановичем.

У співавторстві з А.І. Зражевським та В.І. Словиковським П.С. Погребняк публікує статтю "До питання про походження реакції лісової підстилки" з використанням результатів досліджень реакції фільтратів опадання листя 31 деревної породи. Ці дослідження важливі при вивченні впливу лісу на фізико-хімічні властивості чорноземів при поселенні на них лісу. Отримані дані дозволили прийти Петру Степановичу до висновку, що дія лісу на чорноземі не призводить до його деградації та зниження родючості, а, навпаки, підвищує його родючість, пристосовує ґрунт до потреб лісових порід. Саме такий висновок П.С. Погребняк робить у статті, написаній у співавторстві з В.Д. Гоцуляк, "До питання про вплив лісу на родючість чорноземів".

Інститут лісу вивчав можливість освоєння Олешківських пісків, запропонувавши локальний спосіб торфування пісків, що забезпечило задовільне приживлення сіянців сосни. До розробки глибокого безвідвального розпушування пісків це був основний метод, що дозволяв створювати стійкі насадження.

У даній статті ми акцентували увагу читачів тільки на окремих аспектах наукової діяльності академіка П.С. Погребняка. Його багата наукова спадщина потребує ретельного вивчення та використання молодим поколінням вчених-лісівників.

У рік 100-ліття від дня народження Петра Степановича всі ми схилиємо голови перед його внеском у лісову науку і практику, його монументальною статтю серед славної когорти українських вчених-лісівників.

С.І. Кукурудза – Львівський НУ ім. Івана Франка

ЛАНДШАФТОЗНАВЧІ ПРАЦІ АКАДЕМІКА ПЕТРА СТЕПАНОВИЧА ПОГРЕБНЯКА

Відаючи глибоку шану визначному українському вченому-натуралістові академіку Петру Степановичу Погребняку з нагоди сторіччя від дня народження і аналізуючи його творчий доробок, ми водночас здійснюємо ще одну дуже важливу місію – місію самоаналізу або рефлексії тих галузей наукового пізнання природи, проблеми яких розв'язував відомий дослідник. Такий самоаналіз вкрай важливий для будь-якої науки, якщо вона досягла достатньо високого рівня розвитку і продовжує успішно розвиватися.

Конкретно-наукова рефлексія ландшафтознавства, у розвиток якого значний внесок зробив П.С. Погребняк, дає змогу осягнути декілька аспектів:

- раціональні й ірраціональні погляди у становленні наукового напрямку;
- роль персоналій в його розвитку;
- найвагоміші теоретичні досягнення й практичні результати;
- отримати шанс визначити перспективні й конструктивні "паростки росту" на близку й віддалену перспективу.

Ґрунтуючись на зазначених позиціях, ми зосередимо увагу на трьох тезах:

- академік П.С. Погребняк – ровесник ландшафтознавства;
- академік П.С. Погребняк – дослідник ландшафтів України;
- академік П.С. Погребняк – фундатор екологічного й конструктивного напрямів ландшафтознавства.

Стисло розглянемо першу тезу, яка дасть змогу краще зрозуміти формування особистості П.С. Погребняка як ученого.

Рубіж XIX-XX ст., як відомо, ознаменований бурхливим розвитком докучаєвських ідей "... про складні й різноманітні співвідношення та взаємовпливи, а разом з тим і про закони, що керують віковими змінами, які існують поміж... живою і неживою природою... Перебуваючи, ...за самою суттю справи,... у самому центрі всіх найважливіших відділів сучасного природознавства,... таких, як геологія, орогідрографія, кліматологія, ботаніка, зоологія, і, нарешті, вчення про людину, у найширшому значенні цього слова, і таким чином, природно зближаючи і навіть пов'язуючи їх,... ця, ще дуже молода, але сповнена надзвичайного, вищого наукового інтересу і значення, дисципліна з кожним днем здобуває собі все більше і більше діяльних і, головню, палко закоханих у свою науку працівників і адептів: і вже недалеко той час, коли вона, за правом і великим значенням для долі людства, займе цілком самостійне і почесне місце, із своїми власними, строго визначеними завданнями і методами, не змішуючись із існуючими відділами природознавства... [2, ст. 331]. Ці слова належать В.В. Докучаєву, які були написані ним понад сто років тому.

Отже, саме В.В. Докучаєв обґрунтував неминучість появи нової галузі науки, хоч і не дав їй назви. Це зробили його учні: Г.М. Висоцький, Г.Ф. Морозов, Д.М. Анучин, Л.С. Берг, О.О. Борзов та інші, які назвали "закономірні угруповання предметів і явищ органічного й неорганічного світу – **ландшафтами**, а науку про них – **ландшафтознавством**" [1, ст. 21].

Ми коротко зупинимось на поглядах двох перших згаданих тут учнів В.В. Докучаєва – Георгія Миколайовича Висоцького й Георгія Федоровича Морозова, які мали найбільший вплив на формування поглядів П.С. Погребняка як ученого.

Г.М. Висоцький багато років завідував Велико-Анадольським масивом Особливої експедиції, керівником якої був В.В. Докучаєв. Вивчивши умови, за яких можуть рости ліси у степах, Г.М. Висоцький визначив зв'язки між зволоженням певного місцеположення, мікрокліматом та його геологічною будовою. Особливу увагу він акцентував на циркуляції ґрунтових вод, називаючи їх "кров'ю землі". Такий природний об'єкт або природний територіальний комплекс (ПТК) він спочатку називав "місцепроростанням". У статті "Про карти типів місцепроростання" (1904), Г.М. Висоцький зазначав, що місцепроростання залежить від особливостей рельєфу і ґрунтів, утворюючи характерні територіальні поєднання, нази-

ваючи їх пізніше "типами місцевості". Він сформулював також поняття, близьке до нинішнього розуміння ландшафту, називаючи його "природною округою" або "місцевістю". В іншій статті "Про фітотопологічні карти, способах їх складання і практичне значення" (1909) Г.М. Висоцький опрацьовує ідею про складання ландшафтних карт, а також теорію зональних та інтразональних ландшафтів. Таким чином, внесок Г.М. Висоцького у розвиток теорії і практики ландшафтознавства важко переоцінити.

Отже, можна твердити, що на наукових працях Г.М. Висоцького формувався науковий світогляд його учня й послідовника П.С. Погребняка, який готував кандидатську дисертацію на тему: "Генезис поліських борів", захищену в 1928 р. Як відзначає професор С.М. Стойко, "саме під впливом оригінальних екологічних ідей Г.М. Висоцького він (П.С. Погребняк – С.К.) став приділяти особливу увагу вивченню складних взаємозв'язків між лісовими формаціями, ґрунтами та гідрологічним режимом ландшафтів" [6, ст. 7].

Іншим джерелом формування наукових поглядів П.С. Погребняка були праці ще одного учня В.В. Докучаєва – фундатора лісівничого й ландшафтознавчого напрямів природничої науки – Г.Ф. Морозова. Розробляючи теорію про типи лісових насаджень, Г.Ф. Морозов прийшов до висновку, що причиною їх мозаїчності є, з одного боку, умови місцезростань, а з іншого – втручання людини. Але вирішальна роль у цьому процесі належить природному докілью, яке формує "ліс, як явище географічне". Саме під такою назвою була опублікована стаття вченого, у якій показано, що різниця у місцезростаннях, рельєфі, освітленні, зволоженні, ґрунтах – зумовлює географічну диференціацію лісу і що найхарактернішим для лісу є "елемент взаємодії між деревною рослинністю, з одного боку, між ним і середовищем – з іншого" [4, ст. 81].

Стосовно вчення В.В. Докучаєва, Г.Ф. Морозов писав так: "У моєму житті воно відіграло вирішальну роль і внесло у мою діяльність таку радість, таке світло і дало таке моральне задоволення, що я не уявляю собі свого життя без основ докучаєвської школи у поглядах її на природу..." [3, ст. 27]. Мабуть такі, або близькі до них почуття, відчував до вчення своїх учителів П.С. Погребняк.

Цей короткий історичний екскурс дає змогу краще зрозуміти те, що ландшафтознавчі роботи академіка П.С. Погребняка були закономірним результатом його багаторічних наукових пошуків. Водночас, вони були продовженням фундаментальних робіт з теорії ландшафтознавства його вчителів.

Про П.С. Погребняка, його наукову спадщину і громадську діяльність написано немало – понад тридцять публікацій. Але, на жаль, повної бібліографії його робіт поки-що немає. Академік М.А. Голубець згадує цифру "понад триста", праць вченого [5, ст. 4] професор С.М. Стойко (1993) вважає, що академік П.С. Погребняк опублікував "шість монографій, три підручники для вузів та понад 150 наукових статей" [6, ст. 10].

Аналізуючи список друкованих праць П.С. Погребняка, опублікований у вибраних працях з "Лісової екології і типології лісів" (1993), ми дійшли висновку про те, що майже кожна друга з них має ландшафтознавчий зміст, тобто, це праці, що розкривають екологічні, геофізичні або геохімічні аспекти конкретних ландшафтів. І це закономірно. Адже вчений, по-перше, продовжував наукові пошуки своїх учителів, а по-друге – тривалий час очолював вузівські й академічні геогра-

фічні структури, зокрема, відділи географії ґрунтів Ради з вивчення продуктивних сил України та фізичної географії Сектору географії АН України.

Починаючи з першої друкованої праці, присвяченій лісорослинним умовам Правобережного Полісся України, опублікованої в 1927 р., і в усіх наступних цієї проблематики, П.С. Погребняк найсерйознішим чином аналізував фізико-географічні умови території: від географічного положення – через четвертинні відклади, рельєф, клімат, режим ґрунтових вод, аж до найдетальнішої характеристики ґрунтового покриву і типів лісонасаджень. Підсумком такого типу праць переважно було районування території на основі "поширеності окремих типів насаджень та їх комплексовість" [5, ст. 41].

Праці П.С. Погребняка охоплюють усі зони й великі регіони України: відповідно, від лісової до степової, від Донбасу до Карпат.

Очолоючи з 1965 р. відділ фізичної географії Сектору географії (нині Інститут географії НАН України), П.С. Погребняк велику увагу приділяв стаціонарним дослідженням ландшафтних систем, він вперше обґрунтував мережу еколого-географічних стаціонарів з урахуванням фізико-географічного районування території України. Але найважливіше те, що він залучив до геофізичного й геохімічного аналізу дані багаторічних рядів спостереження вже діючих гідрологічних, водно-балансових та інших стаціонарів і на підставі отриманих результатів спрогнозував аридизацію клімату та ксеротизацію рослинності, з'ясував причини й наслідки цих процесів.

"Лебединою пісню" хочеться назвати його дві останні ландшафтознавчі праці: "Ландшафтознавство і екологія" (1975) та "Географічні ландшафти і охорона природи" (1976), у яких автор висвітлює "перспективи розвитку порівняльної методики екологічного компаративізму у фізичній географії та ландшафтознавстві і з'ясовує "походження географічної різноманітності фітоценозів" [5, ст. 477], а також географічні особливості природоохоронної діяльності. З цього можна зробити висновок про далекоглядність вченого стосовно розвитку природничої науки, загалом, і ландшафтознавства, зокрема. Адже, сьогодні, у цей же час, Інститут географії НАН України спільно з іншими структурами проводить наукову конференцію, присвячену "Різноманітності ландшафтних комплексів України та шляхам їх раціонального використання і збереження". Поза сумнівом, є те, що виголошені там, як і тут доповіді, ґрунтуватимуться на теоретичних засадах екології і ландшафтознавства, підвалини яких були розроблені академіком П.С. Погребняком.

В останні десятиріччя значного розвитку в Україні набули географічні дослідження, спрямовані не лише на аналіз антропогенного впливу на ландшафтні системи різного рангу, а й, головне, на розробку рекомендацій щодо оптимального використання природно-ресурсного потенціалу ландшафтних систем, їх збереження й відтворення. Такий напрям досліджень отримав назву конструктивного.

Одним з фундаторів цього напрямку був академік П.С. Погребняк, який своїми працями 50–60-х рр. в одних випадках продовжив, а в інших – започаткував розробку багатьох прикладних проблем. Серед них варто відзначити такі як: полізахисне і степове лісонасадження, зрошення засушливих територій дніпровськими водами, заліснення нижньодніпровських (Олешківських) пісків, захист соснових лісів зеленої зони м. Києва від пошкоджень фабрично-заводськими газами та інші. Поряд з екологічним, цей напрям активно розвивають географи як вузівських, так

і академічних установ. Підтвердженням цього є відкриття в 2000 р. у Львівському національному університеті імені Івана Франка кафедри конструктивної географії і картографії, а також наукової спеціальності 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів. Усе це засвідчує неперехідну актуальність наукового доробку вченого-енциклопедиста, гуманіста і патріота України – академіка П.С. Погребняка.

Література

1. Геренчук К.І. Основні проблеми фізичної географії. – К.: Вища школа, 1969. – 132 с.
2. Докучаєв В. Место и роль современного почвоведения в науке и жизни. Избр. соч., т.ІІІ. Сельхозиздат, 1949. – 624 с.
3. Исаченко А.Г. Основные вопросы физической географии. – Л.: ЛГУ, 1953. – 282 с.
4. Морозов Г.Ф. Учение о лесе. Изд. 7-е. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1949. – 456 с.
5. Погребняк П.С. Лісова екологія і типологія лісів. Вибрані праці. – К.: Наук. думка, 1993. – 496 с.
6. Стойко С.М. Творчий шлях та наукова спадщина Петра Степановича Погребняка. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 5-15.